

## כנס העיר חיפה לחינוך 2012

### דיבייטינג על הערכה

### לחזור למקורות<sup>1</sup>

יורם הרפז

#### המחירים הכבדים של ההערכה הבית-ספרית

מה הערכה עושה ללמידה? תארו לכם שראש העיר יונה יהב והבעלים של "הארץ" עמוס שוקן, שיזמו את הכנס הזה, היו דורשים לבצע בסופו הערכה, כלומר לתת למשתתפים מבחן כלשהו.

"עבדנו קשה על הכנס הזה", הם אומרים, "ואנחנו רוצים למדוד תפוקות." מה היה קורה?

חלק גדול מכם לא היה מגיע לכנס; להוציא כמה חובבי מבחנים בעלי מזג תחרותי במיוחד הייתם נשארים בבית. אבל יוזמי הכנס לא פראיירים והם ניחשו זאת. לכן הם יזמו את "חוק כנסים חובה": כל אזרח במדינת ישראל חייב להשתתף בשלושה כנסים בשנה.

אז מה היה קורה ללמידה שלכם אילו ידעתם שאין מוצא מהכנס ובסופו ממתין לכם מבחן, ולא סתם מבחן, אלא מבחן עם סיכון כלשהו; הציון שלכם יכנס ל"תעודת כנסים" שתהיה לה השפעה כלשהי על עתידכם?

המבחן היה הורס את הלמידה שלכם. הלמידה שהיתה מתרחשת בכנס הזה ללא ההערכה, היתה נהרסת על ידי ההערכה באמצעות מבחן עתיר או דל סיכון.

מהי אותה למידה שהייתה נהרסת אילו מארגני הכנס היו מתעקשים על בחינה? מהי אותה למידה הנהרסת מדי יום בבתי הספר שלנו בגלל הבחינות? במילים אחרות, **מהי למידה טובה?**

**למידה טובה היא פעילות מנטלית הכרוכה במעורבות בתהליך והבנה בתוצר.** מעורבות בתהליך והבנה בתוצר יכולות לצמוח רק בתנאים של חופש, ללא איום וללא חרדה, כלומר ללא ההערכה המקובלת – הערכה באמצעות מבחנים המסכנים את עתידם של הנבחנים.

נכון, חופש אינו מבטיח למידה טובה, למידה טובה זקוקה לתנאים נוספים, אבל היעדר חופש הורס אותה. הנעה **פנימית** ללמידה והבנה **מעמיקה** יכולות לצמוח רק בתנאים שבהם אדם נענה ללמידה משום שהיא מעוררת בו עניין ומשום שהוא מייחס לה ערך. כאשר ההערכה (המקובלת) נכנסת לתמונה, העניין בלמידה והערך המיוחס לה מגורשים.

להערכה יש אפוא **תכונה קוונטית**: כאשר מנסים למדוד אותה היא זזה ממקומה, כלומר משנה את איכותה. ההערכה אינה מודדת את הלמידה, כפי שחושבים אחרוני התמימים, אלא משפיעה עליה ומעצבת אותה. תחת עינה הפקוחה של ההערכה הלמידה הופכת ל**למידה מחוצנת** – למידה לצורך עשיית רושם, למידה לצורך הפגנה, למידה לצורך תגמול כלשהו הקשור אליה באופן שרירותי. למידה טובה, לעומת זאת, מבוססת על **הפנמה**, ולמידה כזו אינה יכולה לצמוח כאשר היא נמדדת במבחנים לצורך מיון ודירוג.

אם למידה טובה היא מטרת החינוך וההוראה – ההערכה המקובלת, הערכה באמצעות בחינות פנימיות וחיצוניות (מיצ"בים ובעיקר בגרויות) – מעוותת אותה. במילים אחרות, "למידה-מוערכת" או "למידה-נבחנת" היא אוקסימורון, סתירה בגוף המושג, כמו "משולש מרובע" או "רווק נשוי" או "קוונט-מדוד".

<sup>1</sup> הטקסט היה בסיס לדיבייטינג ב"כנס העיר חיפה לחינוך 2012" ב-22.8.2012 באודיטוריום חיפה

**מה ההערכה עושה להוראה?** נמשיך עם המשל שלנו: אם בסוף הכנס הזה יש הערכה באמצעות מבחן שבו תדרשו למחזר את התכנים ששמעתם מהדוברים השונים, מה הערכה כזו תעשה להוראה של הכנס, כלומר להרצאות, למושבים ולדיבייטינג? היא תוציא לה ולדוברים את הנשמה. דוברים סמכותיים וחסרי השראה ירצו לכם בעזרת מצגות – מי אמר שהתקשוב יביא גאולה לחינוך? – את "החומר לבחינה".

כאשר ההוראה מיועדת להצלחה במבחנים, היא הופכת להוראת הכתבה צמודת מערך שיעור צמוד קרקע – מערך שיעור שהוא בעיקרו דיווח על עובדות (גם על רעיונות ותהליכים אבל הוראה למבחן הופכת את כל התכנים לעובדות) הצפויות להופיע במבחן. במקום הוראה טובה נקבל הוראה-לקראת-בחינה. **מהי הוראה טובה?**

**הוראה טובה מניעה למידה טובה** (מעורבות בתהליך + הבנה בתוצר) **באמצעות שיחה אודות משמעותן של עובדות.** משמעותן של עובדות נוצרת במהלך השיעור, בשיחה שבין המורה לתלמידים. "מורה טוב", אמר צבי לם, "נכנס לכיתה עם משפט פתיחה בלבד" ומכאן הוא מתנהל על גבי השיחה בכיתה. הוראה טובה היא הוראה גמישה המגיבה **בזמן אמת** על המחשבות של התלמידים; היא נפרדת בשמחה ממערך השיעור שתכננה בבית ונעה עם השאלות, התשובות והמחשבות שמתהוות בכיתה.

אבל כאשר ההוראה היא הוראה-לקראת-בחינה, אין לה ראש לתלמידים ולמה שמעניין אותם ומציק להם; היא צריכה "להספיק את החומר". למעשה, בהקשר של הוראה-לקראת-בחינה שום דבר אמיתי – דבר הלקוח מעולמם הפנימי והחיצוני של התלמידים – לא מעניין את התלמידים ולא מציק להם; רק הבחינה עצמה, כלומר ההתכוננות אליה, מעניינת אותם ומציקה להם. אם נחה על מורה רוח והוא מפתח נושא כלשהו שאינו צפוי להיכלל בבחינה, התלמידים מחזירים אותו למסלול ואומרים לו שהוא מדבר לא לעניין ומבזבז זמן.

ההוראה, כתב ג'ון דיואי, מבוססת על שתי מערכות של צינורות; מערכת אחת דוחסת תכנים ומערכת אחרת שואבת אותם. אם כמות התכנים שנדחסה שווה לכמות התכנים שנשאבה, התלמיד מקבל 100. אם התכנים שנשאבו מהווים רק 80 אחוזים מהתכנים שנדחסו, התלמיד מקבל 80. הוראה המכוונת לשאיבה, שואבת "ידע שביר". "ידע שביר", לפי דיוויד פרקינס, הוא ידע נאיבי (ידע אינטואיטיבי פרה-דיסציפלינרי), ידע אינרטי (שאינו בו שימוש) וידע ריטואלי (לצורך הפגנה בבחינות). במילים אחרות, ההוראה-לקראת-בחינה דוחסת ושואבת ידע שאין לו קיום וטעם מחוץ למשחק של בית הספר. אפשר להתנחם בכך שהידע הזה נשכח ברובו, ואכן בוגרי בית הספר שוכחים את רוב הידע ש"למדו" בבית הספר, אך בתהליך הלמידה הבית-ספרית נגרמים לתלמידים נזקים בלתי הפיכים. הם לומדים שללמוד זה לא נעים, שללמוד זה לשנן, שלחשוב זה מסוכן ושלעניין שלהם, לבחירות שלהם, להם, אין ערך.

**מה ההערכה עושה לתכנית הלימודים?** נמשיך עם המשל שלנו: נניח שמפיקי הכנס יודעים שבסופו יש בחינה דלת או עתירת סיכון, כיצד זה ישפיע על התכנים שהם מתכוונים לכלול בכנס ועל ארגונם של תכנים אלה? הם ינסו לארגן את התכנים כך שיהיה קל למחזר אותם בבחינת סוף הכנס ולהצליח בה.

ההערכה הופכת את רוח האדם המגולמת בתכנים של תכנית הלימודים ל"חומר" – למקבץ עובדות שיש "לכסות" ו"להספיק" לקראת בחינה. הדרך הטובה ביותר לעשות זאת – לארגן ביעילות את התכנים לקראת מחזורם בחינה – היא באמצעות **המקצוע**. המקצוע הוא המצאה

ואם לא היו בחינות, כיצד היינו מארגנים את תכנית הלימודים? בערך כמו שהכנס הזה, שאין בו בחינות (ברוך השם), מארגן את "תכנית הלימודים" שלו – בהרצאות, בפנלים, בדיבייטינג, בשיתוף הקהל – והכול סביב נושא משמעותי לקהל, לדוברים ולחברה בכללה.

ללא ההערכה הבית-ספרית תכנית הלימודים לא הייתה מתארגנת במקצועות אלא בתחומי משמעות. תחומי משמעות הם מרחבים של ידע ופעילות שבמפגש אתם בני אדם מוצאים וממציאים את עצמם. ראו למשל את לימודי המגמות בבתי הספר הטובים – מגמות לתיאטרון, לקולנוע, למוזיקה, למחול, לפילוסופיה, ליהדות... במגמות האלה תחומי הדעת והיצירה הופכים לתחומי משמעות; בתחומי משמעות הלמידה כרוכה במעורבות ובהבנה.

**מה ההערכה עושה לחינוך לערכים?** חינוך לערכים לא נעשה על ידי הטפות בשיעור חברה או בטיול שנתי או בהפקה כלשהי במהלך השנה או ב"שמורות" אחרות של "חינוך לערכים". חינוך לערכים נעשה באופן רציף, שקט ויעיל על ידי הסדירויות (regularities) של בית הספר – כל אותם דפוסים פעולה וארגון שמכוננים את המוסד הזה.

בעיקרו של דבר ההוראה היא חינוך באמצעות ידע. אנחנו מחנכים את התלמידים לא רק על ידי הידע עצמו, אלא בעיקר על ידי האופן שבו אנחנו מלמדים אותו. בחינוך המדיום הוא המסר – שיטת ההוראה היא (במידה רבה) התוכן של ההוראה. ההוראה השלטת – "הוראת-הרצאה-לקראת-בחינה" – מחנכת את התלמידים בכל יום ובכל שיעור להיות סתגלנים וצייתנים; לכבד סמכויות ולחזור על דבריהן; לא לחשוב בכוחות עצמם ולא להסתכן באמירות מקוריות; לחפש תשובות חד-משמעויות ופשטניות; להתחרות בעמיתיהם; לחתור להישגים חסרי משמעות אמיתית (ציונים) כדי ל"התקדם בחיים"; בקיצור, לשחק את המשחק של החברה הכוחנית שלנו שבה המתאימים שורדים, שבה "מנצח מי שמת עם יותר צעצועים", ומנצח מי שבוגר את בית הספר עם יותר ציונים.

ועוד לא אמרנו דבר על תעשיית הרמאויות שההערכה באמצעות מבחנים עתירי סיכון מייצרת... הכנס הזה, אם נמשיך במשל שלנו, מחנך לערכים (למרות שאתם מבוגרים מחונכים וערכיים) כי הוא משדר בעצם הסדירויות שלו כבוד למשתתפים, לחירותם ולתבונתם.

**מה ההערכה עושה לחברה ולכלכלה?** החברה שלנו היא חברה אזרחית-דמוקרטית. כלומר, בנויה על השתתפות בהכרעות לאומיות גורליות יותר וגורליות פחות (אנחנו, למרבה הצער, הדמוקרטיה היחידה שמקבלת הכרעות באמת גורליות, ורק שהסתיו הקרוב יעבור עלינו בשלום) ועל יזמות אזרחית – הקמת תנועות, עמותות וגופים אחרים. בית הספר המעוצב על ידי ההערכה אינו מכשיר צעירים להשתתפות וליזמות כזאת.

הכלכלה שלנו היא כלכלת ידע – כלכלה שבה הידע הוא חומר הגלם, האנרגיה והתוצר של התעשייה; מה שדרוש לכלכלת הידע הוא אנשים היודעים לעסוק בידע, כלומר לחשוב – לחשוב באופן מושכל ויצירתי. בית ספר המעוצב על ידי הערכה באמצעות מבחנים אינו מכין עובדי ידע כאלה. הוא מכין עובדים לתעשייה הכבדה של המאות הקודמות, הוא מכין לעבר.

**לסיכום**, מדוע אנחנו לא מבצעים ההערכה בכנס הזה וכן מבצעים הערכה בבית הספר, הרי התכלית של שתי המסגרות הללו דומה – ללמוד תכנים בעלי ערך? יתר על כן, ברור שהלמידה שלנו כאן משמעותית יותר, מעורבת ומבינה יותר, מזו של תלמידים בבית הספר למרות, כלומר בגלל, שאנחנו לומדים ללא ההערכה.

הסיבה לכך היא ששתי הלמידות הללו – זו של הכנס המשוחררת מהערכה וזו של בית הספר המשועבדת לה – נתפסות באופן אחר. בכנס שלנו הלמידה נתפסת באופן מקורי, כלומר כפעילות שתכליתה, בלשונו של ג'ון דייואי, "לארגן מחדש את הניסיון, להוסיף על משמעותו, ולכוון את הניסיון שיבוא אחריו". לעומת זאת, הלמידה בבית הספר מנותקת מניסיונם של התלמידים, אינה מוסיפה על משמעותו, ואינה מכוונת אותו להתנסות משמעותית יותר בעתיד. תכלית הלמידה הבית-ספרית היא הערכה מקודדת בציונים. הערכה כזאת סותרת את מהותו של הכנס הזה אך מתאימה לבית הספר; היא מתאימה לבית הספר כשם שהוא מתאים לה; הערכה היא תכליתו המוסדית, החברתית והאנטי-חינוכית של בית הספר.

ההערכה המקובלת בבתי הספר שלנו אינה הזנב שמכשכש בכלב אלא הזנב שמכוון את הכלב. ללא ההערכה בית הספר היה שונה לגמרי; ללא הערכה הלמידה, ההוראה, תכנית הלימודים והחינוך היו שבים למקורם – המקור שנשתכח מאיתנו.

### **הערכה מקדמת למידה**

"טוב", תגידו, "אבל אי אפשר בלי ההערכה! מערכת החינוך, בתי הספר והמורים משקיעים כסף ומאמץ ומלמדים; זכותם וחובתם לבחון ולהעריך אם התלמידים למדו!". לא בטוח בכלל שהטיעון הזה, המתקבל כל כך על הדעת, נכון. גם בכנס הזה המארגנים משקיעים ומתאמצים ללמד משהו אך הם אינם בוחנים ומעריכים אם למדנו; וכאשר אנחנו משוחחים לפי תומנו עם מישהו ומציגים לו טיעון כלשהו, איננו בוחנים ומעריכים אותו כדי לראות אם הטיעון נקלט. חינוך, כפי שכתב דוד גורדון, דומה לשיחה ולא, כפי שהוא נתפס כיום, למוצר. בשיחה לא מודדים תפוקות; בייצור – כן.

אבל האם הכנס הזה, או אנחנו בשיחה מזדמנת עם מישהו, לא מעריכים? בוודאי שאנחנו מעריכים. הערכה היא הבסיס של כל התנהלות חברתית. מארגני הכנס הזה מעריכים אותנו בהתאם לתגובותינו (בעיקר סופרים נוכחות); וכאשר אנחנו משוחחים עם מישהו, אנחנו מעריכים תוך כדי כך אם הוא מגיב "נכון", בהתאם להקשר, כשם שהוא מעריך את תגובתנו. ההערכה הדדית נונ-סטופ לא רק מאפשרת אינטראקציות אנושיות, היא גם משביחה אותן; באמצעותה אנחנו משכללים את המפגשים שלנו.

האם אפשר לחזור למקורה הבריאה של ההערכה כהערכה מאפשרת ומשפרת אינטראקציות? האם אפשר למסד ההערכה בריאה בבית הספר, הערכה שתשביח את הלמידה, את ההוראה, את תכנית הלימודים ואת "החינוך לערכים"?

כן, אפשר. לשם כך צריך לחזור למקורות.

מהי מטרת בית הספר? **למידה טובה של תכנים בעלי ערך**. מהי למידה טובה? למידה שיש בה מעורבות והבנה. מהי הערכה טובה? הערכה שמקדמת למידה טובה, למידה מעורבת ומבינה.

אז הנה לדוגמה חמישה עקרונות מנחים **להערכה טובה**, הערכה מקדמת למידה טובה:

1. שתפו את התלמידים בקביעת הקריטריונים להערכה;

2. עשו מביצועי הבנה (הבאת דוגמה, ביצוע הכללה, חשיפת הנחות יסוד, ביקורת רעיון, יצירת רעיון ועוד) קריטריונים להערכה ;
3. תנו לתלמידים משוב מיידי ומתמשך ;
4. שתפו את התלמידים בהערכה של עצמם ;
5. התאימו את ההוראה ואת תכנית הלימודים לעקרונותיה של הערכה טובה.

עקרונות מהסוג הזה – עקרונות של ההערכה מעצבת (למידה טובה) – משפרים את הלמידה, את ההוראה ואת תכנית הלימודים. כאשר ההערכה הזאת הופכת להערכה מסכמת – הערכה לצורך דירוג התלמידים (הערכה הכרחית כנראה בחברה שלנו) – היא מובנת לתלמידים ומהווה חלק מהמודעות העצמית הבוגרת שלהם.

העיקרון של קידום למידה טובה צריך להכתיב גם את בחינות הבגרות שלנו – את התוכן, המבנה, המספר והפרישה שלהן. כאשר אנו עוסקים בהיבטים השונים של בחינות הבגרות, עלינו לחזור שוב ושוב לשאלה המקורית: האם הן מקדמות למידה טובה של תכנים בעלי ערך?